

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

השמיים, ניתן לציין, למשל, שהם ישבו בארץ שאין בה הרים, כי אין לשפות השמיות מלה משותפת למושג היסודי "הר". כן ניתן להגיע לידיעות מעניינות למדיי על כיווני ההשפעה התרבותית בימי קדם. מתברר, למשל, שהשפעה תרבותית ולשונית חזקה יצאה משטחי לבנון וארץ-ישראל בימי קדם, השפעה שהדיה הגיעו עד לקצהו הדרומי של חצי-האי ערב.⁶ הכרות אלו, שבאו בזכות הנהגת השיטה החמורה בגיזרון, מצדיקות בלי ספק את הויתור על כמה אטימולוגיות, שאמנם מושכות הן מבחינת העניין, אך חסרות הן בסיס בלשוני.

6. ראה בספר היובל לג'ר דרייבר (אוקספורד, 1963), עמ' 115—104.

יעקב מנצור

עיקר וטפל בתיקוני לשון *

ד. על אוצר המלים ועל מערכת הדקדוק
הבא ללמוד לשון חדשה — אם ייטול מילון של אותה לשון, ילמד את כל אלפי המלים שבמילון, ישנן אותן היטב ויזכור את כולן בעל-פה, האם ידע בדרך זו את הלשון ההיא? בלי שום פקפוק אפשר לענות, שאם רק מלים בלבד ירכוש, לא ידע את הלשון כלל וכלל, ויהיו המלים שירכוש אלפים, ויהיו רבבות.

לעומת זה, הנוטל לא מילון, אלא ספר דקדוק, ולומד

* מסדרת שיתות, ששודרו ב"קול ישראל". ראה "לשונונו לעם"

קונט' קכ"ד, קכ"ה, קכ"ט.

את מבנה המשפט שבאותה לשון ואת תורת הצורות, את הכינויים, את מלות-היחס ואת מלות-הקשר, אבל את אוצר המלים בכללו אין הוא מכיר, האם ידע בדרך זו את הלשון ההיא? עליו ניתן לומר בוודאות, כי בדרך זו ידע הוא את הלשון הרבה יותר מקודמו, שזכר אלפי פעלים ואלפי שמות, אך את מערכת הדקדוק שלהן לא הכיר.

ניתן אפוא לחלק את צורות הלשון לשני חלקים מבחינת חשיבותן, כפי שהוראינו לדעת בפרק הקודם: חלק אחד חשוב, וחלק אחד שאיננו חשוב. החלק החשוב הוא למעשה, החלק המועט שבלשון. הוא כולל מלים ספורות בלבד: כינויים כמו אני, אתה, הוא, זה, זאת, מלות-יחס ומלות-קשר, כגון על, אל, מן, ו' החיבור, ה' הידיעה; מערכת הדקדוק כולה, מבנה המשפט שבתחביר, נטיות השם והפועל שבתורת הצורות, כגון: כתבתי, כתבת, כתבת, כתבת, פתב, פתבת, הוספת תי בגוף ראשון יחיד, הוספת ת בגוף שני יחיד זכר וכדומה. וכן ספר — ספרים, מחברת — מחברות, הוספת יים או יות לציון ריבוי השם וכיוצא באלה. החלק השני, שאיננו חשוב כל כך, הוא הגדול ביותר. הוא כולל למעשה את רוב המלים שבמילון. ואף בזאת נוכחנו בפרק הנ"ל: המשנה שינוי כלשהו בחלק הראשון, שינוי ניכר, כי הוא פוגע ביסודות הלשון; המשנה שינוי כלשהו בחלק השני, אין הוא עשוי לנגוע בעיקרה של הלשון.

מכאן — לקח לתיקוני הלשון ולמתקני הלשון. הרבה מן המתריעים היום על שיבושי הלשון בימינו, מדגימים דבריהם בעיקר מתחום אוצר המלים ומצביעים על

המלים הלועזיות הרבות, שחדרו ללשוננו בעת האחרונה. נלחמים הם, למשל, במלה אקדמיה: מדוע מוסד חשוב קורא לעצמו במלה לועזית זו, ואינו בוחר במלה עברית? מדוע האוניברסיטה נקראת אוניברסיטה ולא "מכללה"? על שום מה לומר "ההיסטוריה של הספרות העברית" ולא "תולדות הספרות העברית"? ופסיכולוגיה למה, אם יש "תורת הנפש"? לדעתם של אלה יש להשתדל לעקור את כל המלים הלועזיות, והם בוודאי מתחילים עכשיו לחפש מלים עבריות להליקופטר ולטלביזיה ולדומיהן. כל אלה הרואים במלים הלועזיות סכנת נפשות, ועושים כל שביכולתם להתרחק מהן, אך מתעלמים כמעט לחלוטין מן השינויים ומן השיבושים שבמבנה המשפט, ושבמערכת הדקדוק, ואין נותנים דעתם לתקנם כל עיקר — הרי הם עושים את הטפל עיקר, ואת העיקר טפל.

הרוצה לשמור על טהרת הלשון, אל נא ירבה לחטט במקורן של המלים, אם מוצאן עברי, או אם נכריה ילדתן. אמנם מלים ארוכות, שקשה לעכלן והן צורמות את האוזן, מוטב שיימנע מהן בדיבור של יום יום, אך אל נא יקבע עיקרון, כי כל מלה לועזית פסולה היא, באשר היא לועזית. שהרי אם יבוא לטהר את הלשון העברית מן המלים הזרות, שחדרו לתוכה מימי המקרא ועד ימינו, יצטרך להוציא חלק נכבד מן המלים שבלשוננו, וספק אם הוא עצמו יסכים לכך. אם יוציא למשל, את המלים הפרסיות, לא יטע עוד פרס, כי "פרס" מלה פרסית היא, לא יברך על אתרוג, שרוול לא יתפור לו, גזבר לא ישלם לו, וספסר לא יונה, כרפס לא יאכל, ורד ויסמין לא יהיו לו, שהרי כל אלה פרסיות הן.

ואם את המלים הארמיות יחליט להוציא, לא עוד יקרא אבא ואמא, לא עוד יאמר אגב ודווקא, עובדא ואדרבא, ולא יטען עוד: מה איכפת לי.

אף המלים היווניות והרומיות, שחדרו בימי המשנה והתלמוד, אינן חלק מבוטל בלשון. אם יבוא להוציאן, הרי אוויר לא ינשום, כי „אוויר“ מלה יוונית היא; בסמטה לא יעבור, בקרון לא יסע, על ספסל לא ישב, באכסניה לא ילון, טיגון לא יטגן, מלפפון לא יאכל, ארנק ותיק לא ישא, סנדל לא ינעל, ולגרוטאות לא ישליך מאומה; וילון לא יפרוש, כי דוגמה לא תהיה לו; פזמון ופיוט לא ישמע, סגנון ונימוס לא יהיו לו; מנזל לא יפליג, כי טופס לא ימלא; לא ישתמש עוד בקומקום ובפנס, בקלמר ובפנקס, בפגיון ובקנס, בתריס ובכלונס, ובספוג של ננס — שהרי כל אלה מיוונית ומרומית חדרו. ובעיקר, בן-לילה לא יוכל להתעשר, כי הפיס ייעלם, שהרי מלת „פִּיס“ יוונית היא. היש מי שמוכן להתחיל לתפש מלים עבריות לכל אלה?

ומי יערוב לנו, שהמלים, שאנו סבורים שהן עבריות, הן באמת עבריות? יש טוענים, למשל, כי המלה סֹפֵר — מאכדית מוצאה; ויש אומרים כי המלה מִלַּח — משומירית חדרה (מִן פִּירוּשָׁה „אנייה“, ולח פִּירוּשָׁה „נוסע“, מלח הוא אפוא הנוסע באנייה). אף על היכל טוענים כי משומירית חדרה (אֶ — בית, כָּל — גדול, היכל = הבית הגדול). ועוד ועוד. אדרבא, ינסה המטהר לטהר לשוננו מכל אלה, מה מלים עבריות ימצא תמורתן?

הרוצה אפוא לטהר את לשוננו, לא במוצא המלים יחטט

ולא מקורן יבדוק, אלא לשימושן של המלים ייתן דעתו, לצירופן ולסדרן במשפט.

לדוגמה נעיין בשני משפטים המביעים אותו רעיון במלים שונות ונראה, איזה מהם עברי יותר.

נעיין נא תחילה במשפט כגון זה:

דבריו על תורת ההוראה של שר החינוך עוררו בעיות רבות. האומר משפט זה, אמר כביכול מלים עבריות בלבד, או ביתר דיוק — מלים שהיום נחשבות לעבריות טהורות; ואף על-פי-כן משפט משובש בנה. בעברית אין לומר דבריו על תורת ההוראה של שר החינוך, אלא דבריו של שר החינוך על תורת ההוראה, כי הצירוף דבריו של שר החינוך הוא צירוף הדוק, כצירוף סמיכות, ואין לחצוץ בין חלקיו בביטוי כלשהו.

לעומת זאת המנסח משפט זה כך —

דבריו של מיניסטר החינוך על הפדגוגיה עוררו פרובלימות רבות, הוא משתמש בלא ספק במלים לועזיות, אך אומר משפט עברי נכון.

אם נעמיד את שני המשפטים זה לעומת זה, את המשפט שמבנהו עברי, אך המלים שבו זרות, לעומת המשפט, שמבנהו זר, אך המלים שבו עבריות, ונשאל מה מהם נכון יותר, אין ספק שהתשובה צריכה להיות זו: המשפט, שכל מלותיו עבריות, הוא משפט משובש, כי מבנהו לקוי, והמשפט שמלותיו לועזיות משפט נכון הוא, כי מבנהו עברי.

כל הדברים, שנאמרו כאן, לא באו חלילה כדי לשבח, לפאר ולרומם את המלים הלועזיות ולדכא עד עפר את המלים

העבריות. אדרבא, במקום שיש מלים עבריות הולמות, יש בלא פקפוק להעדיף את העבריות מן הלועזיות, אם אין בכך טשטוש המשמעות. אולם הטענה שנטענה כאן לא נטענה אלא כלפי אלה הרואים בהרחקת המלים הלועזיות עיקר שיפור הלשון, ובכך תשמור העברית, לדעתם, על צביונה המקורי, ואילו לצירופי המלים ולמבנה המשפט אין הם נותנים דעתם כלל או אין מקדישים תשומת לב מספיקה. הטענה היא כלפי אלה העושים עיקר טפל, וטפל עיקר.

בסיכומם של דברים, משל למה הדבר דומה? לאדריכל, שערך תכנית לבניין, ואף הורה, אילו אבנים ליטול, ומה צבע לצבוע. קבוצת בנאים אחת שמרה היטב על הוראותיו בעניין סוג האבנים ובעניין צבע הקירות וכדומה, אך שינתה שינויים אחדים בתכניתו. למשל, חילקה את הדירה שבקומת הקרקע לשלושה חדרים במקום ארבעה, ובדירה שבקומה העליונה הקטינה חדר אחד והגדילה חדר אחד וכד'. הרואה את הבניין מבחוץ ונותן דעתו רק לגוון ולסוג האבנים, אפשר שלא ירגיש בשום שינוי, ויסבור, כי הוא הוא הבניין, שביקש האדריכל לבנות, אולם לכשיכנס פנימה, ייווכח לדעת, כי הוא בניין שונה.

לעומתה, קבוצת בנאים אחרת לא קיבלה את ההוראות בעניין סוג האבנים והצבע — אבנים אחרות לקחה, ובצבע אחר צבעה — אולם בתכנית עצמה לא נגעה, ובנתה את הבניין לפיה ממש. כאן הרואה את הבניין מבחוץ, אפשר שיטעה ויסבור, כי בניין אחר הוא, שהרי גוון אחר בו וסוג

אבנים אחר בו, אך בהיכנסו פנימה ייווכח מיד, כי הוא הוא
הבניין, שהאדריכל תיכן תכניתו. היש מי שיפקפק, כי המשנה
את המבנה נוגע בעיקר, והמשנה את הגוון נוגע בטפל?
אף לשון כן. כי כלשון כבניין: מבנה הבניין הלא הוא
מערכת הדקדוק — כל שינוי במערכת זו, שינוי ביסודות
הלשון הוא; סוג האבנים וצבען הלא הוא מוצא המלים
ומקורן — כל שינוי בהן שינוי גוון הוא, וביסודות הלשון
אינו נוגע כלל.
אמור מעתה, אוצר המלים ומערכת הדקדוק: מערכת
הדקדוק — עיקר, ואוצר המלים — טפל.

ראובן אלקלעי

מימרות ופתגמים

(מתוך לקט מתורגם, מעובד או מקורי — הנמצא אצלי בכתובים)
הגלוי מרתוק — סמוי מקרוב.
אילו היו לחתולים כנפיים, לא היו צפורים בשמיים
(פתגם ספרדי).
אילו היו המשאלות סוסים, כי אז כל רש היה פרש
(פתגם אנגלי).
מרחיק ראות מטיב לחיות.
אין רווחה בלי טרחה.
וי לאותו לב, ששום דבר אינו תאב.
אשרי הראש, שלא היה לו מחוש.